

भारतीय लोकशाही पुढील आव्हाने

प्रा.संतोष कोकरे

मुधोजी महाविद्यालय , फलटण

सहयोगी प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग

मो.७३८७७४२६१५

सारांश:

आज रोजी जगातील सर्वात मोठ्या लोकशाही ला पंचाहत्तर वर्ष पूर्ण झाली , त्या निमित्त शासनच्या प्रत्येक स्तरावर 'आझादी का अमृत महोत्सव' साजरा करण्यात आला त्याचे औचित्य साधून मी हा शोध निबंध लिहित आहे .त्या साठी मी वर्णात्मक समीक्षा पद्धतीचा वापर करणार आहे .

पारिभाषिक शब्द: धर्मनिरपेक्ष राज्य,सर्वभौमत्व

प्रस्तावना :

आज जगातील सर्वात मोठी लोकशाही म्हणून भारताकडे पहिले जात आहे ,पण गेली ७० दशकाहून जास्त काळ होऊन देखील जेवढी प्रगती व्हायला पाहिजे होती तेवढी प्रगती भारतीय लोकशाहीची झाली नाही त्याच्या कारणाचा मागोसा आपण या शोध निबंधात घेणार आहोत.

उद्देश :१.भारतीय लोकशाही पुढील आव्हाने शोधून काढणे व त्यावर उपाय शोधणे.

२ .लोकशाही समृद्ध करण्यासाठी संशोधन करणे .

विषय विश्लेषण:

सन १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारतीय लोकशाही चा सूर्योदय झाला कॅबिनेट मिशनच्या योजनेनुसार संविधान सभेने २ वर्ष ११ महिने १८ दिवस काम करून भारताचे संविधान बनवले. घटना कर्त्यांनी भारतासाठी लोकशाही शासन व्यवस्था स्वीकारली ,२६ नोव्हेंबर १९४९ मसुदा समितीने संविधान सभा अध्यक्ष डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांच्या कडे सपुर्द केली .२६ जानेवारी १९५० रोजी राज्य घटनेचा अंमल संपूर्ण देशाला लागू करण्यात आला. १७ एप्रिल १९५२ रोजी पहिल्या लोकसभेची स्थापना झाली व देशाचे पहिले पंतप्रधान म्हणून पंडित जवाहरलाल नेहरू यांची निवड करण्यात आली. सुरुवात तर चांगली झाली पण लगेचच २० ऑक्टोबर १९६२ भारत चीन युद्ध झाले त्यामुळे देशातील शांतात भंग पावली . त्या वेळी देशात प्रथम कलम ३५२ नुसार प्रथम आणीबाणी लावण्यात आली. भारत पाक युद्ध १९७१ झाले त्यावेळी आणीबाणी लावण्यात आली तर १९७५ मध्ये अंतर्गत बंडाळी मुळे आणीबाणी लावण्यात आली हे लोकशाही च्या दृष्टीने खूप शरमेची बाब होती त्यामुळे आपण या ठिकाणी असे म्हणू शकतो शेजारील . अति महत्कांशी व साम्राज्यवादी राष्ट्रे भारतीय लोकशाही ला आव्हाने आहेत हे वरील उदाहरणावरून हे गृहीतक सिद्ध होते .

१९८४ मध्ये देशात शीख दंगल इंदिरा गांधीजी यांच्या हत्ये नंतर देशात मोठी दंगल उसळी त्या मध्ये एकट्या दिल्लीत २००० हजार पेक्षा जास्त लोक मरण पावले. कारण होते शीख समुदायाची स्वातंत्र्य खलिस्तान देशाची मागणी अमृतसर मंदिर प्रकरण या मध्ये खलिस्तानी नेत्यावर इंदिरा गांधीनी गोळ्या घालण्याचे आदेश देण्यात आले. त्यामुळे देशाच्या लोकशाही प्रतिमेला धक्का पोहचला .या वरून असे दिसून येते प्रादेशिकता व धर्मवाद हे लोकशाही पुढील सर्वात मोठे आव्हान आहे .यावरून हे गृहीतक सिद्ध होते. २५ जून १९७५ ते २१ मार्च १९७७ देशात तब्बल २१ महिने राष्ट्रपती राजवट लावण्यात आली. भारतीय राज्यघटना कलम ३५२ नुसार तत्कालीन राष्ट्रपती फखरुद्दीन अली अहमद यांनी २४ जानेवारी १९७५ रोजी देशात आणीबाणी लागू झाल्याची घोषणा केली. त्यामुळे देशातील प्रमुख नेत्यांना अटक करण्यात आली . खूप मोठ्या प्रमाणात पुरुष नसबंदी करण्यात आली . वर्तमान पत्रवर बंदी घालण्यात आली. नागरिकांच्या मुलभूत अधिकरावर बंधन घालण्यात आली . जयप्रकाश नारयण यांनी भारतीय

लोकशाही इतिहासातील सगळ्यात काळा काळ म्हंटले. या ठिकाणी अति राजकीय महत्कांक्षा व सत्तापिपासू नेते हे भारतीय लोकशाही पुढील सर्वात आव्हान आहे. वरील गृहीतक वरून सिद्ध होते.

भारतीय लोकशाही ला लागलेली सर्वात मोठी कीड म्हणजे धर्मनिरपेक्षता होय. गेली सत्तर वर्षे धर्मनिरपेक्षता आणि धर्मनिरपेक्षता वादी राज्य या संकल्पना भारतीय राजकारणात परवलीचा शब्द मानल्या गेल्या आहेत. कारण भारतीय राज्यघटनेच्या सरनाम्यात फक्त धर्मनिरपेक्षता हा शब्द आढळून येतो. संपूर्ण राज्यघटनेत कोठेही धर्मनिरपेक्षता या बदल कोणतीच व्याख्या अथवा कलम आढळून येत नाही त्यामुळे संपूर्ण गोंधळ उडलेला दिसतो. त्यामुळे धर्मनिरपेक्षता हे भारतीय लोकशाही पुढील सर्वात मोठे आव्हान आहे हे या ठिकाणी सिद्ध होते. ट्रान्सपरन्सी इंटरनॅशनलने अहवाल दिलेल्या 2022 च्या भ्रष्टाचार धारणा निर्देशांकानुसार, भारत 180 देशांपैकी 85 क्रमांक लागतो हि भारतीय लोकशाही साठी खूप चिंतेची बाब आहे. खासगी तसेच सरकारी क्षेत्रात नोकरी व प्रत्येक शासकीय काम करण्यासाठी लाच द्यावी लागते. हे प्रमाण वाढत आहे. त्यामुळे भारतीय लोकशाही वरील लोकांचा विश्वास उडत चाला आहे. हे देखील भारतीय लोकशाही समोरील सगळ्यात मोठे आव्हान आहे.

संसदीय लोकशाही देखील भारतीय लोकशाही पुढील सर्वात मोठे आव्हान आहे, कारण संसदीय लोकशाहीत राष्ट्रपती नामधारी प्रमुख असतो तर, पंतप्रधान वास्तववादी प्रमुख असतो. , पंतप्रधान व मंत्री मंडळ लोकसभेला जबाबदार असतात. पण जेव्हा संपूर्ण देशात आणीबाणी लागू होते तेव्हा खरी सत्ता पंतप्रधान व मंत्री मंडळ वापरात असते. त्यावेळी त्यांच्या वर कोणचे जास्त बंधन आणू शकत नाही. त्यावेळी जर सत्ताधारी पक्षाला पूर्ण बहुमत असेल तर परस्थिती अजून बिकट असते, ता पूर्वी अशी वेळी भारताने १९७५ वेळी पहिली आहे. तसेच भारतात बहु पक्ष पद्धती असल्याने कधी कधी बहुमत मिळत नाही. त्यावेळी अस्थिर सरकार स्थापन होते. लोकविकास खुंटला जातो. अशी सरकार अपलजीवी असतात. त्यामुळे देशाला सारखे मध्यवधी निवडणुकीला सामोरे जावे लागते. यावरून संसदीय लोकशाही भारतासाठी अयोग्य आहे. हे ठिकाणी सिद्ध होते.

मुलभूत हक्क आणि मार्गदर्शक तत्वे यामधील विसंगती हे खूप मोठे आव्हान भारतीय लोकशाही समोर आहे. कलम १४ कायदा पुढे सर्व समान असे सांगते. तर कलम १६ नोकरी मध्ये समानता चे संधी सांगते. पण लगेच आरक्षण देऊन त्याचा भंग केला जातो. नोकरी मध्ये आरक्षित जागा ठेऊन समता तत्व भंग केले जाते. तर कलम ४४ मध्ये सांगण्यात आले समान नागरी कायदा पण तो आज पर्यंत लागू केला नाही. मुलभूत हक्कना न्यायालीन संरक्षण आहे. तर मार्गदर्शक तत्वाना न्यायालीन संरक्षण नाकारले आहे. या वरून मुलभूत हक्क आणि मार्गदर्शक तत्वे हे देखील भारतीय लोकशाही समोरील आव्हान हे सिद्ध होते.

निष्कर्ष:

वरील गृहितक का वरून असा निष्कर्ष निघतो की, भारतीय लोकशाही समोर अनेक आव्हान आहेत त्याचा परिणाम लोकशाही वर होत आहे. खूप मोठी आव्हान असले तरी भारतीय संसदेने व भारतीय लोकशाही ला लाभलेल्या नेत्यांनी त्या आव्हानच निराकरण करण्याचा खूप चांगला प्रयत्न केला आहे.

संदर्भ:

1. भारतीय संविधान डी.डी. बसू
2. भारतीय राज्यघटना – एम. लक्ष्मीकांत
3. भारतीय लोकशाही शोध आणि आव्हाने – अरुण सारथी
4. इंडियन हेराल्ड दै. २६ जून १९७५
5. THE HINDUSTAN TIMES 26/6/1975
6. THE HINDUSTAN TIMES 22/3/1977
7. Quint Hindi youtube Channel Documentry on Punjab Shikh Dungal 31 Oct 2017
8. ट्रान्सपरन्सी इंटरनॅशनल अहवाल, २०२२
9. ABP हिंदी न्यूज वाहिनी, २० नोव्हेंबर, २०१८ पंजाब दंगल शीख वृत्तांकन